Polish Biographical Studies
2018, NR 6 ISNN 2353-9291

DOI 10.15804/pbs.2019.07

STUDIA I ROZPRAWY

Piotr Gołdyn

Charakterystyka nauczycieli gorzowskich w świetle ankiet personalnych z roku 1950

Słowa kluczowe: nauczyciele, Gorzów Wielkopolski, ankiety personalne

Keywords: teachers, Gorzów Wielkopolski, personal questionnaries

ABSTRACT

Different sources are used in biographical studies of various social groups. Similarly, for teachers you can also use a variety of materials. As far as teachers are concerned, these will be personal files, reports of pedagogical councils, as well as various questionnaires filled out for the needs of the authorities conducting or supervising. In the last case, there are, for example, questionnaries drawn up by the School Inspectorate in Gorzów, which teachers working in this city and the region were obliged to complete in 1950. Based on their analysis, you can create a certain picture of this professional group on many levels. These include, for example, age, origin and education. These questionnaires also include information on the employment of teachers, either before 1939 or during the Second World War, as well as after its completion. Additional information is forms of social involvement, and belonging to various social, professional or political parties. Questionnaries also include data on prizes and rewards. All this gives the opportunity to elaborate a certain picture of this social group. Of course, this material is the introduction to wider research on this professional group, not only in Gorzów, but also wider – regional or nationwide.

Gorzów Wielkopolski został zajęty przez wojska sowieckie 31 stycznia 1945 r. Początkowo zaprowadzono tu radziecką administrację. Sukcesyw-

nie zaczęła do miasta napływać ludność polska, szczególnie z Kresów Wschodnich, co spowodowało, że 26 marca 1946 administracja została przekazana w polskie ręce[1].

Jeśli chodzi o organizację szkolnictwa, to miała ona ścisły związek z procesem zaludniania i próbami zagospodarowania miasta. Niestety większość budynków była zniszczona lub została zajęta na szpitale i koszary dla żołnierzy radzieckich. Pierwsza szkoła musiała zatem rozpocząć działalność w prywatnym budynku, a pierwszy dzwonek zabrzmiał 27 maja 1945 r. W tym samym budynku uruchomiono również przedszkole. Przemiany gospodarcze doprowadziły do rozwoju przemysłu chemicznego w Gorzowie, a tym samym do przyrostu ludności. W szkołach zaczęło pojawiać się coraz więcej dzieci i młodzieży, dla której de facto brakowało miejsc. Sytuacja taka trwała do drugiej połowy lat 50.[2]

Oczywiście tak jak w wielu miastach na tym terenie potrzebni byli nauczyciele, którzy mogliby prowadzić zajęcia z dziećmi w szkołach na różnych poziomach. Przybywali oni z różnych stron Polski, posiadali różne, często nierówne kompetencje do wykonywania tego zawodu. Różniło ich też wiele innych elementów, jak wiek, pochodzenie społeczne czy doświadczenia sprzed 1939 r. oraz z okresu II wojny światowej.

Ciekawym źródłem do poznania wątków biograficznych nauczycieli podlegających jurysdykcji inspektoratu szkolnego w Gorzowie są ich ankiety, które zostały sporządzone w roku 1950 na potrzeby tej instytucji. Przechowywane są one w Archiwum Państwowym w Gorzowie Wielkopolskim, właśnie w zespole Inspektorat Szkolny[3]. Zachowało się ponad 120 takich dokumentów, dzięki którym można dokonać pewnej charakterystyki nauczycieli pracujących wówczas w szkołach, podległych jurysdykcji inspektoratu szkolnego w Gorzowie. Nie wszystkie jednak odnosiły się do nauczycieli. Objęci ankietami byli również pracownicy administracyjni. Owe ankiety składały się z kilku-

[1] D. A. Rymar, *Gorzów Wielkopolski w latach 1945–1998. Przemiany społeczno-polityczne*, Szczecin–Gorzów Wielkopolski 2005, s. 29.

[2] A. Kantecki, *Szkolnictwo gorzowskie w latach 1945–1975*, [w:] *Gorzów Wielkopolski w 60-leciu 1945–2005. Materiały z konferencji naukowej, Gorzów Wielkopolski 3 czerwca 2005 roku*, red. D. A. Rymar, J. Sikorski, Gorzów Wielkopolski 2005, s. 213–214.

[3] Archiwum Państwowe w Gorzowie, Inspektorat Szkolny w Gorzowie, sygn. 100, Ankiety personalne (dalej: APG, ISG, AP).

nastu pytań. Pierwsze z nich dotyczyły danych personalnych, a więc proszono o podanie nazwiska i imienia, imienia ojca, daty i miejsca urodzenia. Przy czym, jeśli chodzi o podanie miejsca urodzenia, należało wskazać konkretną miejscowość, a dodatkowo umiejscowić ją w granicach powiatu. Ankietariuszy interesowało także pochodzenie społeczne. Drugą grupę pytań stanowiły te dotyczące pracy zawodowej. I tak należało w ankiecie uzupełnić takie dane, jak: wykształcenie, zawód wyuczony, zawód wykonywany a także, jakie stanowisko zajmuje się w zawodzie. Kolejne pytania dotyczyły kwestii, które roboczo można by określić mianem „historycznych". Pytano bowiem o to, gdzie i czym się trudnił dany nauczyciel przed wybuchem II wojny światowej. Podobne pytania dotyczyły okresu okupacji hitlerowskiej. Tu dopytywano także, czy posiadał niemieckie obywatelstwo, czyli tzw. VD. Dalsza część pytań odnosiła się do sfery działalności społecznej i politycznej. Należało odpowiedzieć na temat przynależności do organizacji społecznych, partii politycznych zarówno przed, w czasie, jak i po wojnie. Mężczyźni musieli dodatkowo udzielić informacji dotyczących stosunku do służby wojskowej i posiadanego stopnia. Ostatnie pytania dotyczyły posiadanych odznaczeń. Nauczyciel-respondent miał odpowiedzieć na pytania, czy posiada jakieś odznaczenia, jeśli tak, to jakie i przez kogo nadane[4].

Trzeba śmiało zauważyć, że informacje zawarte w ankietach mogą posłużyć do sporządzenia pewnej charakterystyki, choć oczywiście niepełnej, nauczycieli szkół oraz przedszkoli gorzowskich i okolicznych. Ale równocześnie można śmiało skorzystać z nich w badaniach genealogicznych, co już wskazuje na ich interdyscyplinarny charakter jako źródła.

Pierwsze pytania, jak już wspomniano, dotyczyły danych personalnych, a więc imienia i nazwiska, imienia ojca oraz daty i miejsca urodzenia. Biorąc pod uwagę te dwa ostatnie elementy, można dokonać charakterystyki nauczycieli pod względem wieku, a także miejsca pochodzenia. Jeśli chodzi o wiek, należy zauważyć, że 16 nauczycieli pracujących w szkołach, nad którymi pieczę sprawował inspektorat szkolny w Gorzowie, miało jeszcze „dziewiętnastowieczny rodowód". Dwóch najstarszych urodziło się w roku 1889, a byli to: Michał Jeliński i Stefan Gura[5]. Najmłodsi nauczyciele to roczniki końca lat 20.

[4] Opracowano na podstawie analizy dokumentów.
[5] APG, ISG, AP. k. 25, 107 .

i początku 30. W roku 1927 urodziła się Janina Szyjkowska[6]. Do najmłodszych w tym gronie należały: Eleonora Koryciakówna, która urodziła się 10 lutego 1930 r., Władysława Czyżowicz – 26 kwietnia 1930 r. i Zofia Podgórka – urodzona 14 października 1931 roku[7].

Miejsce urodzenia to kolejny wątek, który został zawarty w analizowanych ankietach. Wynika z niego, że większość nauczycieli swoje korzenie miała na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. Na zachodzie powojennej Polski pojawili się w wyniku repatriacji. Tak na przykład Eleonora Raczycka wskazała jako miejsce urodzenia Czortków[8]. Z kolei Jadwiga Nowińska urodziła się w Kołomyi[9]. Ze Stanisławowa była Stanisława Stopowa[10]. Ze Lwowa pochodził Jan Nadolnik[11]. Z Wileńszczyzny wywodziła się Wiktoria Urbanowicz, która urodziła się w Dziśnie[12]. Bolesław Mazrukiewicz urodził się w Kajdamowie, w powiecie mińskim[13]. Jako miejsce urodzenia Odessę wskazała Maria Kostycewicz[14], choć Odessa, co oczywiste, nie była częścią Polski Kresowej.

Byli również nauczyciele z innych stron Polski. Na przykład Janina Skazińska urodziła się w Krakowie[15]. Z kolei Halina Żagunowa urodziła się w Ciechanowie[16]. Łucja Graczyk urodziła się we Wrześni[17]. Z powiatu wadowickiego pochodziła Kamila Kostka[18]. W okolicach Turku urodziła się natomiast Jadwiga Stefańska[19]. Z tych samych mniej więcej okolic pochodziła Halina Miesztalska, która urodziła się w Dąbiu (pow. kolski)[20]. Irena Szkiłądź urodziła się w Aleksandrowie Kujawskim[21].

---

6 Tamże, k. 68.
7 Tamże, k. 112, 94, 101.
8 Tamże, k. 75.
9 Tamże, k. 61.
10 Tamże, k. 124.
11 Tamże, k. 66.
12 Tamże, k. 57.
13 Tamże, k. 52.
14 Tamże, k. 47.
15 Tamże, k. 69.
16 Tamże, k. 70.
17 Tamże, k. 64.
18 Tamże, k. 53.
19 Tamże, k. 45.
20 Tamże, k. 42.
21 Tamże, k. 35.

Jak widać z powyższego, nauczyciele pracujący po wojnie w Gorzowie swoje korzenie rodzinne mieli w różnych częściach Polski. Przeważały Kresy, jednakże znaleźć można nauczycieli również z innych regionów, jak Małopolska, Wielkopolska, Mazowsze czy Podhale.

Pochodzenie społeczne było różne, w zależności od terenów, z których owi nauczyciele pochodzili. Pochodzenie robotnicze wskazywał między innymi Wacław Drabowicz[22], a Stanisława Stopowa była z rodziny rzemieślniczej, podobnie jak Eugenia Bułaj czy Irena Szkiłądź[23]. Z kolei Waleria Malnarowicz wskazała robotniczo-chłopskie pochodzenie[24]. Helena Czerwińska przy pytaniu o pochodzenie społeczne napisała, że jest córką „małorolnego wieśniaka", tak samo zapisała Zofia Łukomska[25]. Maria Ledro podała, że jest „córką urzędnika PKP", prawie tak samo „córka urzędnika kolejowego" zapisała Stanisława Lisowska[26].

Z inteligencji pracującej wywodziła się Janina Szyjkowska[27]. Takie samo pochodzenie społeczne wpisały: Janina Skazińska, Łucja Graczyk, Bogusława Budzianowska, Maria Czajkowska, Wanda Czajkowska[28]. Z rodziny nauczycielskiej wywodziła się Halina Miesztalska[29].

Ważny wątek to również wykształcenie nauczycieli, a z ankiet wynika, że było ono zróżnicowane. Spora grupa nauczycieli legitymowała się wykształceniem średnim. Byli to między innymi: W. Drabowicz, Stanisława Stopowa, Wiktora Urbanowicz[30]. Jadwiga Stefańska podała jako wykształcenie średnią szkołę handlową, a Maria Czajkowska – „średnie liceum mat. fiz"[31]. Niestety nie są znane nazwy konkretnych danych placówek, w których nauczyciele ci zdobywali swoje wykształcenie, ale to wynika z faktu, że w ankiecie nie było miejsca na wypełnienie takich danych, a może inaczej, nie proszono o uściślenie tych danych.

---

[22] Tamże, k. 76.
[23] Tamże, k. 124, 35, 39.
[24] Tamże, k. 48.
[25] Tamże, k. 46, 22, 20.
[26] Tamże, k. 19.
[27] Tamże, k. 68.
[28] Tamże, k. 69, 64, 40, 36, 27.
[29] Tamże, k. 42.
[30] Tamże, k. 76, 124, 57.
[31] Tamże, k. 45, 36.

Wyższą Szkołę Pedagogiczną ukończyła Jadwiga Szyjkowska, niestety również nie wiadomo, gdzie dokładnie[32]. Można przypuszczać, że podobną placówkę ukończyła Regina Łobodzińska, która dość enigmatycznie zapisała w ankiecie – Państwowe Pedagogium[33]. Seminarium nauczycielskie ukończyła Kamila Kostka[34]. Nieznane seminarium nauczycielskie ukończyły również: Maria Kostycewicz, Eugenia Bułaj, a także Leonarda Herma, Irena Witkowska, Maria Urbanowicz czy Maria Picho[35]. Maria Lisowska wpisała, że legitymuje się dyplomem nauczyciela języka polskiego, który uzyskała w ramach rocznego kursu pedagogiczno-metodycznego[36].

Inspektorat Szkolny interesował się również tym, czym zajmowali się nauczyciele i brano tu pod uwagę trzy okresy: współczesny, przedwojenny i wojenny. Jeśli chodzi o okres przedwojenny, to Leonarda Herma była na przykład nauczycielką w szkole w Brasławiu, prowadzonej przez Polską Macierz Szkolną[37]. Zofia Łukomska przed rokiem 1939 zamieszkiwała w Zabłociu koło Lidy, gdzie prowadziła Kółko Gospodyń Wiejskich[38]. Większość jednakże nauczycieli gorzowskich przed rokiem 1939 r. również trudniła się pracą w szkołach. Były jednak także przypadki, z których można wywnioskować, że nowa sytuacja społeczno-polityczna po roku 1945 zmusiła lub stała się okazją do zmiany profesji. Tak było w przypadku Józefy Lipskiej, która przed wojną pracowała w zakładzie krawieckim w Dubnie (Wołyń), zaś po przybyciu do Gorzowa pracowała jako wychowawczyni przedszkola[39]. Podobnie było w przypadku Marii Brągiel, która przed wojną pracowała w fabryce w Drohobyczu, a po wojnie w Gorzowie była wychowawczynią w przedszkolu[40]. Tadeusz Androchowicz wpisał w ankiecie, że w okresie przedwojennym był zawodowym wojskowym w Stanisławowie. Na marginesie można wspomnieć, że w czasie wojny przebywał we Francji i Anglii, a w roku 1950 zajmował stanowisko nauczyciela[41].

[32] Tamże, k. 68.
[33] Tamże, k. 67.
[34] Tamże, k. 53.
[35] Tamże, k. 47, 39, 31, 30, 29.
[36] Tamże, k. 33.
[37] Tamże, k. 31.
[38] Tamże, k. 22.
[39] Tamże, k. 110.
[40] Tamże, k. 117.
[41] Tamże, k. 71.

Miejsce przebywania i zajęcie w czasie II wojny światowej to kolejny wątek interesujący Inspektorat Szkolny w Gorzowie. Stąd też pytania takie znalazły się w kwestionariuszu ankiety. Wielu nauczycieli w czasie wojny pozbawionych było możliwości wykonywania swojej profesji, trudniło się zajęciami, które nie było związane z ich wykształceniem. Wspomniany już kilkukrotnie Drabowicz był na przykład pracownikiem fizycznym „na roli i w lesie"[42]. Przymusową pracę rolną wykonywała także Halina Miesztalska[43]. Na kolei – również przymusowo – pracował Bolesław Joslewicz. Było to w Wołkowysku[44]. Z kolei Jadwiga Nowińska pracowała jako ekspedientka, podobnie jak Łucja Hraczyk[45]. W charakterze pomocy aptekarskiej wojnę w Poznaniu przetrwała Izabela Judkowiak[46]. Natomiast Maria Czajkowska pracowała we Włocławku najpierw w biurze, a później w sklepie[47]. Halina Żagunowa utrzymywała się w czasie wojny z robót trykotarskich[48]. Wanda Kubiak w okresie wojny przebywała z rodzicami, pomagając im w pracach na roli; urodzona w roku 1920 pobierała naukę w tajnych kompletach, zdobywając w ten sposób wykształcenie[49]. Leonarda Herma napisała: „do roku 1943 pomoc biurowa w firmie Kaiser, do 1943 do 1945 – robotnica fabryczna"[50]. Z kolei Stanisław Sorokiewicz napisał, że w czasie wojny był: „nauczycielem szkół N.S.Sch[51], nauczyciel tajnego nauczania, kasjer warsztatów kolejowych Z.S.S.R."[52]. I jeszcze jeden zapis, tym razem Marii Owsińskiej – „uczyłam w 1-kl. Szkoły w Budzisławiu a po zamążpójściu zwolniono mnie i przeniosłam się do Włoszczowej"[53]. Warto przywołać także adnotację z ankiety wypełnionej przez Teresę Sulej, która w czasie wojny pracowała jako pielęgniarka w żłobku w Brześciu nad Bugiem[54].

[42] Tamże, k. 76.
[43] Tamże, k. 42.
[44] Tamże, k. 41.
[45] Tamże, k. 61, 64.
[46] Tamże, k. 49.
[47] Tamże, k. 36.
[48] Tamże, k. 70.
[49] Tamże, k. 65.
[50] Tamże, k. 31.
[51] Skrót trudny do rozszyfrowania.
[52] APG, ISG, AP. k. 16.
[53] Tamże, k. 5.
[54] Tamże, k. 89.

Niektórzy z nauczycieli prowadzili tajne nauczanie. Do nich należała Eleonora Raczycka, która w czasie okupacji przebywała między innymi w Wilnie, gdzie włączyła się w proces tajnego nauczania[55]. Podobnym zajęciem parała się Helena Czerwińska w Grodnie. W ankiecie napisała, że trudniła się „gospodarstwem domowym i tajnie udzielała lekcji dzieciom polskim t.z. komplety"[56]. Tajne nauczanie prowadził także Józef Żagun. W czasie okupacji przebywał w miejscowości Bastuny w powiecie lidzkim[57]. Z kolei Stanisława Stopowa pełniła funkcję kontrolerki w Polskim Komitecie Opiekuńczym, który działał w Stanisławowie[58]. Maria Ledro pracowała na Węgrzech, przebywając w obozie dla uchodźców cywilnych. Prowadziła tam nauczanie[59].

Byli również nauczyciele, którym udawało się w czasie okupacji wykonywać swój zawód wyuczony. Do takich należała między innymi Tamara Wiszniewska, która przez okres wojny mieszkała i pracowała jako nauczycielka w Ostrogu na Wołyniu. Przez jeden rok pozostawała jednakże bez pracy[60]. W zawodzie pracowała również Wiktoria Urbanowicz, która okres okupacji spędziła w powiecie lidzkim[61]. Nauczać mógł również Bolesław Mazurkiewicz, który przebywał w Baranowiczach, jak również Maria Kostycewicz, która pracowała w Grodnie[62]. W szkole polskiej nr 8 we Lwowie uczyła natomiast Waleria Melnarowicz[63], a Olga Celińska w Janowie Poleskim[64].

Janina Skazińska wskazała, że w czasie wojny przebywała w różnych miejscach, między innymi w Radwanowicach, Warszawie czy Krakowie i w tym czasie utrzymywała się z udzielania prywatnych lekcji muzyki[65]. Prywatnych lekcji, ale w zakresie siedmioklasowej szkoły, udzielała Helena Leonik. Całą okupację spędziła w Wołkowysku[66]. Z kolei Teresa Radowiczowa w momencie

[55] Tamże, k. 75.
[56] Tamże, k. 46.
[57] Tamże, k. 23.
[58] Tamże, k. 124, 39.
[59] Tamże, k. 19.
[60] Tamże, k. 60.
[61] Tamże, k. 57.
[62] Tamże, k. 52, 47.
[63] Tamże, k. 48.
[64] Tamże, k. 37.
[65] Tamże, k. 69.
[66] Tamże, k. 59.

wybuchu wojny miała zaledwie 14 lat, w czasie okupacji pracowała w charakterze służącej u jednego z poznańskich komisarzy Gestapo[67].

Maria Urbanowicz natomiast czas wojny spędziła w Kazachstanie[68]. Można więc przypuszczać, że była jedną z tych polskich obywateli, którzy zostali wywiezieni przez władze sowieckie w roku 1940 w głąb Związku Radzieckiego. Na Syberię trafiła Zofia Łukomska, gdzie – jak napisała w ankiecie – była „dyrektorem pracowni trykotarsko-szewskiej składającej się z samych Polaków"[69]. W obozie internowania na Węgrzech przebywała Maria Brągiel[70].

Na pytanie o przynależność do organizacji społecznych i politycznych nauczycieli przed rokiem 1939, jeśli już padały jakieś odpowiedzi w tym zakresie, to najczęściej wskazywano oczywiście Związek Nauczycielstwa Polskiego. Trzeba pamiętać, że była to wówczas największa i najliczniejsza organizacja nauczycielska. Wśród jej członków spośród późniejszych nauczycieli gorzowskich wymienić można choćby takie osoby jak: Władysława Zienkiewiczowa, Regina Tuszyńska, Zofia Pelińka, Walentyna Matyjowa, Wacław Drabowicz, Eleonora Raczycka, Henryk Raczycki-Sumowski (Gumowski?), Wanda Kulpowska-Szala, Roman Żabilski, Felicja Waliszko, Maria Owsińska, Amalia Gorecka, Zofia Fiedler, Zofia Dobrowolska, Janina Czechowska, Gabriela Kiejzik-Kosmowska, Maria Ledro, Władysława Chodasewicz, Józef Żagun, Stefan Gura, Maria Urbanowa, Jadwiga Mazurkowa, Maria Picho, Józef Gałkiewicz, Bolesław Joslewicz (Joselewicz), Helena Czerewińska, Waleria Melnarowicz (od 1917 r.), Halina Żagunowa, Janina Skazińska[71].

Kilkoro wskazało, że przed wybuchem wojny przynależało do Związku Harcerstwa Polskiego. Wśród nauczycieli gorzowskich taką deklarację złożyli między innymi: Bronisława Kamińska, Wanda Lutostańska, Waleria Zakąsowa, Helena Jarczyńska[72],

W 1928 r. powstała propisłudczykowska organizacja kobieca, której nadano nazwę Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Do tej organizacji należały

[67] Tamże, k. 74.
[68] Tamże, k. 26.
[69] Tamże, k. 22.
[70] Tamże, k. 117.
[71] Tamże, k. 2, 3, 88, 80, 122, 119, 1, 5, 8, 10, 11, 15, 19, 21, 23, 25, 26, 28, 29, 32, 41, 46, 48, 70, 69.
[72] Tamże, k. 104, 113, 120, 7.

przed wojną Anna Orłowska i Janina Skazińska[73]. Natomiast Stefan Miesztalski zaznaczył w swojej ankiecie przynależność do Polskiego Czerwonego Krzyża[74]. Z kolei członkinią Polskiego Białego Krzyża[75] była Jadwiga Nowińska[76].

Aktywnym działaczem przed wojną był Józef Piątkowski. Wykazał w ankiecie, że przynależał wówczas do Związku Zachodniego, Polskiego Czerwonego Krzyża i Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej[77]. Do tej ostatniej organizacji przynależała również Maria Ledro, która posiadała nawet uprawnienia instruktorskie II kategorii[78]. Podobnie aktywny był Władysław Matyja, który był spółdzielcą, członkiem Związku Nauczycielstwa Polskiego, a także strażakiem ochotnikiem[79]. Z kolei Michał Jeliński napisał: „Byłem członkiem Spółdzielni Spożywców, członkiem Kasy Samopomocy Nauczycielskiej, Związku Naucz. Szkół Powszechnych"[80]. W tym ostatnim przypadku chodzi oczywiście o Związek Nauczycielstwa Polskiego (nazwa taka od zjednoczenia w 1930 r.). Do trzech organizacji należała także Helena Piwońska. Wpisała, że była członkinią Polskiego Czerwonego Krzyża, Związku Nauczycielstwa Polskiego oraz Ligi Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej[81].

Genowefa Kluskowa wpisała, że przed 1939 r. była członkinią Koła Gospodyń Wiejskich[82]. Natomiast tylko jeden nauczyciel wykazał, że przed wojną był członkiem partii politycznej. Bolesław Mazurkiewicz zaznaczył, że przynależał już wówczas do Polskiej Partii Socjalistycznej[83]. Odwrotnie uczynił Jan Nadolnik, podkreślając, że do żadnej partii politycznej nie należał, ale był za to członkiem Związku Nauczycielstwa Polskiego, Polskiego Czerwonego Krzyża i Ligii Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej[84]. Jadwiga Rawska zapisała,

[73] Tamże, k. 72, 69.
[74] Tamże, k. 43.
[75] Więcej na temat Polskiego Białego Krzyża zob.: E. Kryńska, *Polski Biały Krzyż (1918–1961)*, Białystok 1997.
[76] APG, ISG, AP. k. 61.
[77] Tamże, k. 121.
[78] Tamże, k. 19.
[79] Tamże, k. 118.
[80] Tamże, k. 14.
[81] Tamże, k. 44.
[82] Tamże, k. 107.
[83] Tamże, k. 52.
[84] Tamże, k. 66.

że była członkinią LOPP i TPK[85]. O ile w pierwszym przypadku rozszyfrowanie skrótu nie nastręcza trudności, bo chodzi o Ligę Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej, o tyle z drugim skrótem są większe problemy i jednoznaczne zdefiniowanie tegoż jest raczej niemożliwe. Możemy bowiem mieć na uwadze Towarzystwo Przyjaciół Kresów, a być może Towarzystwo Przyjaciół Kołomyi, z której owa nauczycielka pochodziła. Oczywiście są to tylko przypuszczenia, które należy zweryfikować, podejmując dalsze, pogłębione badania.

Zastanawiający jest fakt, że nikt z nauczycieli nie wskazał, iż należał przed wojną do Towarzystwa Popierania Budowy Szkół Publicznych. Wszak wielu nauczycieli pochodziło z Kresów, w tym z Wileńszczyzny, gdzie ta organizacja działała niezwykle prężnie. Mało prawdopodobnym wydaje się, że na ponad 120 nauczycieli nikt do niej nie należał. Ale może nie chcieli lub woleli o tym nie pisać w nowych warunkach społeczno-politycznych.

Jeśli chodzi o przynależność nauczycieli do organizacji społecznych i politycznych w okresie niemieckiej okupacji, to niezwykle rzadko pojawiały się w ankietach jakiekolwiek wpisy. Do działalności w Tajnej Organizacji Nauczycielskiej przyznała się Halina Żagunowa. Tajne nauczanie prowadziła najprawdopodobniej albo w Bastunach (powiat lidzki), albo w Raduniu. Tam bowiem przebywała w okresie okupacji[86]. Natomiast Bolesław Mazurkiewicz wskazał, że w czasie wojny, podobnie zresztą jak przed, należał do Polskiej Partii Socjalistycznej[87]. Trzecią osobą, która wskazała jakąkolwiek przynależność społeczną czy polityczną w okresie okupacji, była Wanda Lutostańska. Podała ona, że była członkiem Związku Patriotów Polskich[88]. Do tej samej organizacji należała Zofia Łukomska[89]. Z powyższego wynika, że tylko troje nauczycieli przynależało w czasie okupacji do organizacji. Trzeba również przyjąć taką hipotezę, że względu na panujące wówczas okoliczności społeczno-polityczne woleli nie przyznawać się do działalności w organizacjach, co do których władza komunistyczna miała negatywny, a nawet wrogi stosunek.

Zupełnie inaczej wyglądała kwestia informowania o przynależności do organizacji społecznych i politycznych po II wojnie światowej. Najwięcej nauczy-

[85] Tamże, k. 55.
[86] Tamże, k. 70.
[87] Tamże, k. 70.
[88] Tamże, k. 113.
[89] Tamże, k. 22.

cieli deklarowało przynależność do Związku Nauczycielstwa Polskiego, a byli to: Wanda Kucu (?), Teresa Sulej, Zofia Pelińska, Stella Sidorowicz, Helena Kołodziejczak, Franciszka Dybowska, Stefania Jędraszak, Walentyna Matyjowa, Aleksander Puszkarenka, Wacław Drabowicz, Eleonora Raczycka, Henryk Raczycki-Sumowski, Tadeusz Androchowicz, Wanda Hulpowska-Szala, Roman Żabilski, Władysław Matyja, Felicja Waliszko, Regina Tuszyńska, Maria Owsińska, Janina Pabel, Helena Jarczyńska, Kazimiera Nawrocka, Amalia Gorecka, Anna Dobrowolska, Zofia Fiedler, Janina Chojnacka, Michał Jeliński, Maria Budzianowska, Gabriela Kejzik-Kosmowska, Stanisław Kruklik, Stanisława Lisowska, Władysława Chodasewicz, Zofia Łukomska, Józef Żagun, Stefan Gura, Maria Urbanowicz, Jadwiga Mazurkowa, Maria Picho, Irena Witkowa, Józef Gałkiewicz, Bolesław Joslewicz (Jeslewicz), Stefan Miesztalski, Helena Piwońska (?), Jadwiga Stefańska, Helena Czerwińska, Waleria Melnarowicz, Zuzanna Turska, Helena Leonik, Karol Herma, Tamara Wiszniewska, Jadwiga Nowińska, Wiesława Sowisło, Jan Nadolnik, Janina Szyjkowska, Janina Skazińska i Halina Żagunowa[90]. Jak widać z powyższego, ta organizacja była najliczniej zasilona przez nauczycieli pracujących w szkołach podległych Inspektoratowi Szkolnemu w Gorzowie. Zresztą trzeba przyznać, że wielu nauczycieli, zwłaszcza mających dłuższy staż w tym zawodzie, miało już doświadczenia w działalności w strukturach Związku Nauczycielstwa Polskiego.

Inną organizacją, którą wskazywały kobiety, była Liga Kobiet Polskich. Wśród członkiń tej właśnie organizacji można wskazać następujące nauczycielki: Ksawerę Podniesińską, Reginę Statko, Aleksandrę Żynel, Jadwigę Hoeflich, Stanisławę Baturę, Marię Urbanowicz, Marię Picho, Irenę Witkową[91].

Przynależność partyjną, a konkretnie do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, zadeklarowali tacy nauczyciele, jak: Genowefa Kluskowa, Zofia Dudzińska, Wacław Drabowicz, Henryk Raczycki-Sumowski, Tadeusz Androchowicz, Felicja Waliszko, Helena Jarczyńska, Michał Jeliński, Stanisław Sorokiewicz, Józef Gałkiewicz, Bolesław Mazurkiewicz, Karol Herma, Łucja Graczykoraz

[90] Tamże, k. 98, 89, 88, 85, 82, 81, 80, 76, 75, 73, 71, 122, 119, 118, 1, 3, 5, 4, 7, 6, 8, 10, 9, 14, 13, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 51, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 68, 69, 70.

[91] Tamże, k. 106, 103, 87, 83, 114, 26, 29, 30.

Halina Żagunowa[92]. Z kolei do Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego przynależeli: Walentyna Matyjowa, Waleria Zakąsowa, Władysław Matyja[93].

W strukturach Związku Młodzieży Polskiej realizowali się między innymi: Bronisława Kamińska, Regina Statko, Zofia Podgórska, Eleonora Koryciakówna, Donrosława Osowska, Helena Jarczyńska, Stanisław Kruklik, Ludwik Mikołajczyk, Bogusława Budzianowska, Izabela Judkowiak, Stanisław Gurcz (?)[94].

Grupa nauczycieli wskazała także swoją przynależność do Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, a byli to: Aleksandra Żynel, Janina Pabel, Zofia Fiedler, Stanisław Kruklik, Ludwik Mikołajczyk, Stefan Góra, Bolesław Joslewicz (Jeslewicz), Halina Miesztalska, Helena Czerwińska, Maria Kostycewicz, Waleria Melnarowicz, Tamara Wiszniewska, Jan Nadolnik, Regina Łobodzińska, Janina Szyjkowska[95].

Z innych organizacji Wanda Lutostańska podała, że przynależała wówczas do Samopomocy Chłopskiej i Koła Gospodyń Wiejskich[96]. Do Związku Samopomocy Chłopskiej (ZSCh) przynależeli również Aleksander Puszkarenka (Puszkarenko), Maria Brągiel[97]. Do Koła Gospodyń Wiejskich zapisana była także Adolfa Kazimierska[98]. Część nauczycieli przynależała do Związku Harcerstwa Polskiego, jak choćby: Helena Jarczyńska, Maria Picho, Bogusława Budzianowska[99].

Z kolei Maria Budzianowska wykazała w ankiecie, że przynależała do Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza[100]. Była to organizacja, którą władze państwowe zatwierdziły w roku 1946, a przejęła ona majątek działającego od początków 1918 r. Polskiego Białego Krzyża. TPŻ miało przede wszystkim nieść pomoc moralną, intelektualną i materialną żołnierzom polskim[101]. Do

[92] Tamże, k. 107, 97, 76, 73, 71, 1, 7, 14, 16, 32, 52, 59, 64, 70.
[93] Tamże, k. 80, 120, 118.
[94] Tamże, k. 104, 94, 112, 109, 7, 17, 18, 40, 49, 63.
[95] Tamże, k. 87, 4, 9, 17, 18, 25, 41, 42, 46, 47, 48, 60, 66, 67, 68.
[96] Tamże, k. 113.
[97] Tamże, k. 77.
[98] Tamże, k. 111.
[99] Tamże, k. 7, 29, 40.
[100] Tamże, k. 13.
[101] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 listopada 1946 r. o uznaniu „Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza" za stowarzyszenie wyższej użyteczności i rozwiązaniu stowarzyszenia „Polski Biały Krzyż". (Dz. U. 1947, nr 2, poz. 6).

organizacji tej należeli także: Stefan Gura, Maria Urbanowicz, Maria Picho, Stefan Miesztalski[102].

Jeśli chodzi o odpowiedź w ankiecie o obywatelstwo niemieckie oczywiście padały odpowiedzi negatywne lub pole to nie było wypełniane. Świadczyć to może o tym, że nikt z ponad 120 nauczycieli, pracujących w szkołach inspektoratu szkolnego w Gorzowie Wielkopolskim, nie ubiegał się, nie otrzymał ani nie został zmuszony do podpisania VD w żadnym z obowiązujących wówczas stopni.

Jak wyglądała sprawa odznaczeń? Otóż, również nieliczni nauczyciele mogli wykazać się medalami lub orderami. Spośród ponad stu nauczycieli odznaczenia posiadało tylko kilku. Tadeusz Androchowicz zapisał, że posiadał polskie i angielskie, ale nie wskazał jakie i przez kogo nadane[103]. Józef Żagun zaznaczył, że otrzymał Srebrny Krzyż Zasługi za pracę na polu spółdzielczym, a nadany mu przez „czynniki spółdzielcze"[104]. Sporą „kolekcją" odznaczeń i odznak mógł pochwalić się Stanisław Sorokiewicz. Wykazał on w swojej ankiecie „Medal za Długoletnią Służbę", Odznakę Honorową „Za ofiarną pracę"[105], Odznakę Honorową „Orlęta"[106] i Medal Niepodległości[107]. Przedwojenne odznaczenie posiadała także Wanda Hulpowska-Szala. Jeszcze z nadania Kuratora Okręgu Szkolnego Wileńskiego otrzymała „Medal za Długoletnią Służbę"[108]. Felicja Waliszko była w posiadaniu Srebrnego Krzyża Zasługi, przyznanego jej przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w kwietniu 1949 roku[109]. Medale przyznane przez władzę ludową, z tym że za udział w wojnie, posiadał też Roman Żabilski. Były to: „Medal za Odrę, Nysę i Bałtyk", „Medal Zwycięstwa i Wolności" i Odznaka Grunwaldzka[110]. Z kolei Józef Gałkiewicz zaznaczył, że

[102] APG, ISG, AP, k. 25, 26, 29, 43.

[103] Tamże, k. 71

[104] Tamże, k. 23

[105] Ustanowiono ją w roku 1931, a przyznawano komisarzom spisowym

[106] Odznakę tę przyznawano w okresie II RP uczestnikom walk w obronie Lwowa i Kresów w wojnie polsko-ukraińskiej.

[107] Zob. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 października 1930 r. o Krzyżu i Medalu Niepodległości (Dz.U. z 1930 r. Nr 75, poz. 591).

[108] k. 122.

[109] Tamże, k. 1.

[110] Tamże, k. 119.

otrzymał od Kuratorium Poznańskiego podziękowania za udział w Odbudowie Polski Ludowej[111].

Tak przedstawia się obraz nauczycieli gorzowskich szkół w świetle ankiet zgromadzonych przez Inspektorat Szkolny w Gorzowie w roku 1950. To grupa osób, którą los rzucił na zachodnie rubieże powojennej Polski, ludzi z różnych stron przedwojennej Rzeczypospolitej. Z ankiet wynika, że grupa była różnorodna pod względem pochodzenia społecznego, wykształcenia, ale także doświadczenia zawodowego.

Różne były także losy nauczycieli zarówno przed wojną, jak i w czasie jej trwania. Jednym dane było pracować w zawodzie, drudzy zmuszeni byli wykonywać inne profesje.

Nie inaczej wyglądała kwestia zaangażowania społecznego, w tym przynależność do organizacji i stowarzyszeń. Choć tutaj, zarówno przed, jak i po wojnie, widać zdecydowaną przewagę Związku Nauczycielstwa Polskiego jako organizacji wiodącej wśród gorzowskich nauczycieli.

Oczywiście zaprezentowany obraz należy uznać zaledwie za pewien szkic, za wstęp do badań nad biografiami tych nauczycieli. Wynika to przede wszystkim z „suchości" danych zawartych w odpowiedziach na pytanie zawarte w ankietach. Jak wcześniej zaznaczono, nie ma na przykład informacji, w jakich seminariach nauczycielskich czy szkołach średnich nauczyciele zdobywali wykształcenie. Brakuje również – choć z pewnością Inspektorat Szkolny w Gorzowie taką wiedzę posiadał – informacji, w jakich szkołach na terenie miasta i okolicy ankietowani nauczyciele pracowali.

Jako postulat badawczy można wysunąć potrzebę dalszych badań nad tą grupą gorzowskich nauczycieli w oparciu o dodatkowe źródła, takie jak akta osobowe, kroniki szkolne czy też protokoły rad pedagogicznych[112]. Oczywiście istotne są również wspomnienia czy materiały prasowe, które dotyczyły pracy nauczycieli i szkół podległych nadzorowi Inspektoratu Szkolnego w Gorzowie.

---

[111] Tamże, k. 32.

[112] O możliwości wykorzystania tych dwóch ostatnich źródeł w badaniach nad dziejami oświaty i szkolnictwa zob. P. Gołdyn, *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku*, Poznań 2019.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła

Archiwum Państwowe w Gorzowie,
Inspektorat Szkolny w Gorzowie, sygn. 100, Ankiety personalne.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 listopada 1946 r. o uznaniu „Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza" za stowarzyszenie wyższej użyteczności i rozwiązaniu stowarzyszenia „Polski Biały Krzyż". (Dz. U. 1947, nr 2, poz. 6).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 października 1930 r o Krzyżu i Medalu Niepodległości (Dz.U. z 1930 r. Nr 75, poz. 591).

II. Opracowania

Gołdyn P., *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku*, Poznań 2019.

Kantecki A., *Szkolnictwo gorzowskie w latach 1945–1975*, [w:] *Gorzów Wielkopolski w 60-leciu 1945–2005. Materiały z konferencji naukowej, Gorzów Wielkopolski 3 czerwca 2005 roku*, red. D. A. Rymar, J. Sikorski, Gorzów Wielkopolski 2005.

Kryńska E., *Polski Biały Krzyż (1918–1961)*, Białystok 1997.

Rymar D. A., *Gorzów Wielkopolski w latach 1945–1998. Przemiany społeczno-polityczne*, Szczecin–Gorzów Wielkopolski 2005.